




Obstacles to Strategic Cooperation in Iran's Foreign Policy: An Analysis from the Perspective of International Relations Macrotheories

Leila Mowlaee

Ph.D. student in Political Sciences, Political Sciences Department, Faculty of Law and Political Sciences, Shiraz University, Shiraz, Iran


Email: jackheli@aol.com

 0000-0003-0456-4906

Fariborz Arghavani Pirsalami

Associate Professor in International Relations, Political Sciences Department, Faculty of Law and Political Sciences, Shiraz University, Shiraz, Iran (Corresponding Author)


Email: farghavani@shirazu.ac.ir

 0000-0002-6180-7751

Seyed Javad Salehi

Associate Professor in Political Sciences, International Relations Department, Faculty of Law and Political Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

Email: s.javad.salehi@ut.ac.ir

 0000-0002-9492-6992

Abstract

The globalization of the economy and international relations has made securing national interests depend more than ever on expanding and strengthening international cooperation. This necessity is felt more in the case of countries such as Iran, which enjoy a privileged geopolitical and geoeconomic position. The present study, based on the theoretical basis of the macro theories of international relations and reviewing the conceptual approaches of realism, liberalism, structuralism and criticism, seeks to explain the conceptual and theoretical arrangements that have delayed the development of strategic cooperation between the Islamic Republic of Iran and other countries at the international level. This article raises the question of what are the obstacles to strategic cooperation in Iran's foreign policy? With a theoretical approach and explanatory method, it has been concluded that the lack of common horizons in the representation of security threats, the rupture in economic interaction infrastructures, the difference and conflict of identity and ideology with other actors in the international system, and the non-discursive and deconstructive nature of Iran's foreign policy towards the established order have led to the formation of a kind of continuous geopolitical isolation and chronic strategic divergence. This situation has not only kept Iran away from the contexts of cooperation within the framework of classical and institutional alliance-building, but has also strengthened the reproduction of a kind of strategic self-sufficiency as an alternative arising from the historicity of resistance to the hegemonic logic of the West. Accordingly, Iran's foreign policy is redefined in a system of structural and conceptual conflicts that have presented the path of any strategic cooperation in the context of the contemporary international order with serious challenges.

Keywords: Strategic Cooperation, Foreign Policy, Iran, International Relations Theories, Geopolitics

Extended Abstract

In the current international system, where the issues of a country are rapidly becoming international issues and no country can face challenges alone, cooperation between countries is not only a calculated choice but also an inevitable necessity. This cooperation, which can occur in a reciprocal (bilateral) or multilateral (involving more than two countries) form, plays a crucial role in shaping the international system, the transfer of power, and the promotion or erosion of regional and global security. Therefore, understanding this phenomenon and its role in international relations is crucial. In this framework, international cooperation is not only introduced as an effective strategy in dealing with global challenges, but also cooperation between countries is considered as a fundamental factor for the continuation of the international order, conflict resolution, economic interactions, and the establishment of sustainable development and a necessity for promoting a stable and secure future of the world. The continuation of cooperation between two or more countries to achieve a common goal within a specific period leads to the formation of an alliance between countries. The alliance of countries is a vast and multilateral phenomenon that has occurred abundantly throughout history. In proportion to changes in international dynamics, the concept, nature, and structure of the alliance also change. A clear example is the change in the meaning and nature of the alliance during the Cold War and the current period (globalization). During the Cold War and the era of globalization, the interpretation and meaning of alliances shifted from a regulatory and military dimension to a multilateral and geostrategic one. This change indicates a transition from the traditional model of alliance towards variable and unstable cooperation. Instead of dividing the world into two opposing blocs, these alliances shifted towards cooperation to address common global challenges, leading to the formation of new alliances and cooperation in various fields, including trade, global security, and the resolution of shared global problems. The Islamic Republic of Iran is among the countries that, despite observing these developments, continues to insist on using traditional alliances based on a security approach to strengthen its international position and expand its norms and perspective in the global arena. Iran's relations with countries during the Cold War were complex and influenced by global developments, as well as by political and military tensions and events. With the victory of the Islamic Revolution and a decade after the collapse of the Soviet Union, Iran's foreign policy underwent significant changes from the perspective of countries seeking alliance and cooperation. During this period, alliances with countries sharing similar ideologies and partnerships with countries such as Russia and China became key criteria for decision-making in foreign policy, serving as a strategy to counter the adverse effects of sanctions, international pressure, and the influence of the United States. This research aims to critique and analyze the obstacles to strategic cooperation in achieving the country's national goals, drawing on the experiences and challenges of Iran's foreign policy, and to examine the necessities and challenges of Iran's strategic cooperation with the outside world through case studies.

The present study, based on the theoretical foundations of the major theories of international relations and the reinterpretation of the conceptual approaches of realism, liberalism, constructivism, and criticism, seeks to explain the conceptual and theoretical arrangements that have delayed the development and deepening of strategic cooperation between the Islamic Republic of Iran and other countries at the international level. By posing the question of what are the obstacles to strategic cooperation in Iran's foreign policy, this article has concluded with a theoretical approach and explanatory method that the lack of common horizons in the

representation of security threats, the rupture in economic interaction infrastructures, the difference and conflict of identity and ideology with other actors in the international system, and the non-discursive and deconstructive nature of Iran's foreign policy towards the established order have led to the formation of a kind of continuous geopolitical isolation and chronic strategic divergence. This situation has not only kept Iran away from the classical and institutional contexts of alliance-building, but has also reinforced the reproduction of a kind of strategic self-sufficiency as an alternative, arising from the historicity of resistance to the hegemonic logic of the West. Accordingly, Iran's foreign policy is redefined in a system of structural and conceptual conflicts that have presented a path to any strategic cooperation in the context of the contemporary international order, with serious challenges.

The present study, based on multi-paradigm analyses and the macro theories of international relations, especially the theories of Realism, Liberalism, Constructivism, and Critical theory, emphasizes the need to rethink the fundamental principles of strategic cooperation and the challenges of its development at the international level. This study demonstrates that strategic cooperation in the international system cannot be analyzed solely from the perspective of rationality and objective interests, but also depends on relevant semantic, identity, and discursive structures. From the perspective of realism theory, the lack of a common threat is a fundamental issue, as it is a basic condition for the formation of strategic alliances, especially in Iran's relations with other powers. Realists emphasize that common threats are the driving force of strategic alliances and convergences. However, due to its independent and revisionist foreign policy, as well as its specific geopolitical position, Iran is unable to synergize security threats with other international and regional actors effectively. The Islamic Republic of Iran perceives its security threats differently from other countries, and this difference in threat perception reduces the possibility of forming strategic convergences with other countries. Therefore, the absence of a common threat is a significant obstacle to the formation of strategic alliances.

From the perspective of liberalism, economic interdependence can provide a suitable platform for strategic cooperation. This economic interdependence leads not only to trade cooperation, but it can also strengthen political and security ties between countries. In this context, Iran faces serious challenges. The Iranian economy, which relies primarily on hydrocarbon resources and is significantly impacted by extensive international sanctions, has struggled to integrate effectively into the global economy's networks. This lack of economic integration not only reduces material incentives for cooperation but also significantly weakens the platforms for political convergence. Within the framework of constructivist theory, Iran's different and sometimes contradictory identities and norms with other countries are identified as a fundamental obstacle to strategic cooperation. By emphasizing its revolutionary identity, which stems from Islamic principles and resistance to Western hegemony, Iran is experiencing identity conflicts with other countries, especially Western powers and some regional countries. This identity conflict directly impacts trust and strategic cooperation, severely limiting the possibility of sustainable convergence. Finally, from the perspective of critical approaches, Iran's opposition to the existing international order, which is mainly under the hegemony of the United States and the global neoliberal system, is presented as a normative and ideological obstacle to strategic cooperation. As a revisionist actor, Iran has built its legitimacy on the discourse of opposing Western hegemony and supporting resistance movements in the region. This critical approach

not only prevents Iran from convergence with extraordinary powers; it also strengthens ideological and normative gaps, which ultimately weaken Iran's ability to create sustainable alliances.

According to the findings of this research, to facilitate and accelerate the processes of strategic cooperation in Iran, it is necessary to put a set of structural, economic, identity, and political solutions on the agenda.

First, Iran must fundamentally redefine and revise its security concepts, redefining threats in a manner that facilitates strategic cooperation in standard formats with other countries, especially at the regional and global levels. This revision should encompass military, economic, environmental, and cyber threats and be considered a common framework for strategic cooperation with other countries.

Second, Iran must focus on strengthening its economic relations with various countries, particularly in areas beyond oil and energy. These efforts can be carried out through diversification of trade bases and development of production and industrial capacities within the country. This action will not only strengthen Iran's economic ties with various countries but also facilitate platforms for political and security cooperation at the global level.

Third, at the identity level, Iran must emphasize strengthening its soft power and promoting balanced and fair narratives of its cultural and civilizational identity in the global arena. This measure can foster mutual trust and sustainable convergence across various fields by mitigating identity and cultural conflicts.


Fourth, designing and implementing multi-layered and comprehensive diplomatic strategies that can respond to security, economic, and political needs at various levels is one of the most important measures to facilitate Iran's strategic cooperation with other countries. These strategies should be designed and implemented based on creating common agreements that are compatible with mutual interests, even with countries with different identities and goals.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی



موانع همکاری‌های استراتژیک در سیاست خارجی ایران: تحلیلی از منظر کلان نظریه‌های روابط بین‌الملل

لیلا مولایی


دانشجوی دکتری علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
Email: jackheli@aol.com  0000-0003-0456-4906

فریبرز ارغوانی پیرسلامی

دانشیار روابط بین‌الملل، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسئول).

Email: farghavani@shirazu.ac.ir  0000-0002-6180-7751

سید جواد صالحی

دانشیار علوم سیاسی، گروه روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
Email: s.javad.salehi@ut.ac.ir  0000-0002-9492-6992

چکیده

جهانی‌شدن اقتصاد و ارتباطات بین‌المللی سبب شده است تا تأمین منافع ملی بیش از هر زمان دیگری در گرو بسط و تقویت همکاری‌های بین‌المللی باشد. این ضرورت در مورد کشورهایی همچون ایران که از موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک ممتازی برخوردارند، بیشتر احساس می‌شود. پژوهش حاضر با ابتنای نظری بر تئوری‌های کلان روابط بین‌الملل و بازخوانی نخله‌های مفهومی رئالیسم، لیبرالیسم، سازه‌نگاری و انتقادی در پی تبیین تمهیدات مفهومی و نظری است که تکوین و تعمیق همکاری‌های استراتژیک جمهوری اسلامی ایران با سایر کشورها را در سطح بین‌المللی به تعویق انداخته‌اند. این مقاله با طرح این سؤال که موانع همکاری‌های استراتژیک در سیاست خارجی ایران چیست؟ با رویکردی نظری و روش تبیینی به این نتیجه رسیده است که فقدان افق‌های مشترک در بازنمایی تهدیدات امنیتی، گسست در زیرساخت‌های تعاملی اقتصادی، تفاوت و تعارض هویتی و ایدئولوژیک با دیگر بازیگران نظام بین‌الملل و سرشت گفتمان‌گریز و ساختارشکن سیاست خارجی ایران در قبال نظم مستقر موجبات شکل‌گیری نوعی انزوای ژئوپلیتیک مستمر و واگرایی راهبردی مزمن را فراهم آورده است. این وضعیت نه تنها ایران را از بسترهای همکاری در چهارچوب اتحادسازی کلاسیک و نهادینه دور نگاه داشته بلکه بازتولید نوعی خودبستگی استراتژیک را به‌مثابه بدیلی برآمده از تاریخ‌مندی مقاومت در برابر منطق هژمونیک غرب تقویت کرده است. بدین ترتیب، سیاست خارجی ایران در منظومه‌ای از تعارضات ساختاری و مفهومی بازتعریف می‌شود که مسیر هرگونه همکاری راهبردی را در بستر نظم بین‌الملل معاصر با چالش‌های جدی مواجه ساخته است.

کلیدواژه‌ها: همکاری استراتژیک، سیاست خارجی، ایران، نظریه‌های روابط بین‌الملل، ژئوپلیتیک.

مقدمه و بیان مسئله

در نظام بین‌المللی کنونی که مسائل یک کشور به سرعت به مسائل بین‌المللی تبدیل می‌شوند و هیچ کشوری نمی‌تواند به تنهایی با چالش‌ها مواجه شود، همکاری بین کشورها نه تنها یک انتخاب محاسبه شده بلکه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. این همکاری‌ها که ممکن است به شکل متقابل (دوجانبه) یا چندجانبه (بیش از دو کشور) صورت بگیرد، نقش مهمی در شکل‌گیری نظام بین‌المللی، انتقال قدرت و ارتقا یا تضعیف امنیت منطقه‌ای و جهانی دارد. تداوم و پیوستگی همکاری بین دو یا چند کشور برای رسیدن به یک هدف مشترک در یک بازه زمانی معین و مشخص منجر به شکل‌گیری همکاری مبتنی بر اتحاد بین کشورها می‌شود. اتحاد کشورها یک پدیده بسیار گسترده و چندجانبه است که در طول تاریخ به وفور رخ داده است. به تناسب تغییرات در دینامیک بین‌المللی مفهوم، ماهیت و ساختار اتحاد نیز دچار تحول می‌شود. مصداق بارز این امر تحول معنایی و ماهیتی اتحاد در دوران جنگ سرد و دوره کنونی (جهانی‌شدن) است. در دوران جنگ سرد و جهانی‌شدن، تفسیر و معنادگی اتحادها از یک بُعد تنظیمی و نظامی به بُعد چندجانبه و ژئواستراتژیک تغییر یافت. این تحول نشان از گذر از مدل سنتی اتحاد به سمت همکاری‌های متغیر و ناپایدار دارد.

با فروپاشی شوروی به عنوان یکی از دو بلوک قدرت و پایان جنگ سرد تغییرات مهمی در پویایی قدرت جهانی رخ داد و به تبع آن هندسه اتحادها در عرصه بین‌المللی متحول شد. این دوره به همراه تکنولوژی، اقتصاد، ارتباطات گسترده و ... جهان را به طور ناپیوسته و متقابل همبسته کرد. با ظهور تحولات جهانی و تعاملات چندجانبه، اتحادها به وسیله‌ای برای تعامل و همکاری در زمینه‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی تبدیل شدند. این اتحادها، به جای تقسیم جهان به دو بلوک متضاد، به سوی همکاری برای مواجهه با چالش‌های مشترک جهانی پیش رفتند که به تبع این تغییر و تحول، اتحادها و همکاری‌های جدیدی در زمینه‌های مختلف نظیر تجارت، امنیت جهانی و حل مسائل مشترک جهانی شکل گرفت. در این دوران ماهیت سیال اتحادها باعث تغییرات اساسی در مفهوم و ساختار اتحادها در عرصه بین‌المللی شد. ضرورت درک و تحلیل این تغییرات، شناخت و بهبود استراتژی‌ها و سیاست‌های همکاری بین‌المللی است. از این رو نمی‌توانیم نظام بین‌الملل کنونی را جز با تکیه به این سیال بودن اتحادها درک کرد (Badie, 2022). تناسب میان اتحاد و سیاست خارجی نقش مهمی در تدوین

و اجرای سیاست‌های بین‌المللی دارد و می‌تواند به بهبود هماهنگی و تأثیرگذاری کشورها در مسائل جهانی کمک کند.

جمهوری اسلامی ایران در زمره کشورهایی است که با وجود مشاهده این تحولات، همچنان بر بهره‌گیری از اتحادهای سنتی مبتنی بر نگرش امنیتی برای تقویت جایگاه بین‌المللی و گسترش هنجارها و دیدگاه خاص خود در عرصه جهانی اصرار دارد. با پیروزی انقلاب اسلامی و گذشت یک دهه از فروپاشی شوروی، سیاست خارجی ایران از منظر کشورهای هدف اتحاد و همکاری به‌شدت متحول شد. در این دوران، اتحاد با کشورهایی با ایدئولوژی‌های مشابه و اتحاد با کشورهایی چون روسیه و چین به‌عنوان یک استراتژی برای مقابله با آثار منفی تحریم‌ها و فشارهای بین‌المللی و نفوذ ایالات متحده آمریکا ملاک تصمیم‌گیری در سیاست خارجی قرار گرفت. لازم به ذکر است که این اتحاد بعد سنتی نداشته و در دروان پساجنگ سرد اتحادها همان همکاری‌های بین‌المللی با هدف مواجهه با چالش‌های جهانی یا تأمین منافع مشترک است، این در حالی است که نگرش ایران همچنان بر همان مدار اتحادهای سنتی می‌چرخد.

درک ملاحظات راهبردی ایران در تشکیل اتحادها مستلزم تحلیلی ظریف از پویایی منطقه، بافت تاریخی و اهداف خاصی است که ایران قصد دستیابی به آن را دارد. تنهایی استراتژیک از یک‌سو و تلاش غرب برای به انزوا کشیدن ایران از سوی دیگر سبب شده است تا جمهوری اسلامی ایران به مقتضای ملاحظات استراتژیک و ایدئولوژیک خود در نظم بین‌المللی با انعقاد موافقت‌نامه‌های راهبردی غیرالزام‌آور با قدرت‌های بزرگ همچون چین و روسیه به انزوای خویش واکنش نشان دهد. ایران در این زمینه با چالش‌ها و مشکلاتی مواجه است که می‌توان آن‌ها را به‌عنوان موانع در مسیر همکاری استراتژیک با کشورهای دیگر شناسایی کرد. این پژوهش درصدد است با اتکای بر تجارب و چالش‌های سیاست خارجی ایران، به نقد و تحلیل موانع همکاری استراتژیک در مسیر تحقق اهداف ملی این کشور بپردازد و با بهره‌گیری از مطالعات موردی ضرورت‌ها و چالش‌های همکاری استراتژیک ایران با جهان خارج را بررسی کند. از این‌رو در این مقاله تلاش می‌شود تا با طرح این پرسش که چه موانعی منجر به دشواری تحقق همکاری استراتژیک در سیاست خارجی ایران می‌شود؟ از منظر نظریه‌های کلان روابط بین‌الملل این مؤلفه‌ها شناسایی شود. برای این منظور ابتدا بعد از پیشینه و نشان دادن نوآوری اثر، چهارچوب نظری همکاری در چهارچوب اتحادها در روابط بین‌الملل با اتکای به کلان‌نظریه‌های روابط بین‌الملل توضیح داده می‌شود.

سپس ضرورت‌ها و دلایل اهمیت این نوع همکاری‌ها و اتحادسازی‌ها بحث شده و در قسمت نهایی دلایل و موانع این عدم تحقق همکاری ترسیم می‌شود.

۱. پیشینه پژوهش

یکی از موضوعات پیچیده و پراهمیت در عرصه روابط بین‌الملل، تحلیل و بررسی موانع و چالش‌های همکاری استراتژیک میان کشورها است. مهم‌ترین این پژوهش‌ها از نظر ارتباط موضوعی با مقاله حاضر عبارت‌اند از:

ظریف و کریمی (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «ایران و چالش شناختی در تنوع معنایی اتحاد راهبردی در روابط بین‌الملل» به تحلیل تنوع معنایی اتحاد راهبردی در روابط بین‌الملل پرداخته و بر این نکته تأکید دارند که سیاست بین‌الملل بر مبنای ساخت‌های ذهنی و پیش‌فرض‌های معرفتی شکل می‌گیرد. آن‌ها معتقدند که تنهایی استراتژیک ایران ناشی از پیش‌فرض‌های تاریخی و جغرافیایی است که به نوعی در ذهن تصمیم‌سازان کشور ریشه دارد. این پیش‌فرض‌ها مانع از پذیرش تحولات نوین در اتحاد‌های بین‌المللی شده و ایران را در موقعیت انزوای راهبردی قرار داده است.

آرش ریسی‌نژاد (۱۴۰۲) در مقاله «تنهایی استراتژیک تاریخی ایران و سیاست خارجی غیردولتی: از نفرین جغرافیا تا مخمصه ژئوپلیتیکی» به بررسی پیوند میان تنهایی استراتژیک ایران و موقعیت ژئوپلیتیکی این کشور پرداخته است. او تأکید می‌کند که موقعیت جغرافیایی ایران و آسیب‌پذیری تاریخی آن از اشغال‌های مکرر، ایران را به اتخاذ سیاست‌های ژئوپلیتیک خاص وادار کرده است. هرچند این سیاست‌ها به حفظ امنیت ایران کمک کرده‌اند اما به تضعیف منابع ملی و گرفتار شدن در چرخه تهاجمی-دفاعی منجر شده‌اند.

محمی‌الدین مصباحی (۲۰۱۱) نیز در مقاله‌ای از وضعیت تنهایی استراتژیک ایران پس از انقلاب اسلامی سخن می‌گوید و آن را به تغییرات بنیادین در روابط ایران با ایالات متحده و تأسیس جمهوری اسلامی نسبت می‌دهد. وی می‌افزاید که ایران با اتکا به فرهنگ بومی خود، اگرچه در عرصه بین‌المللی از اتحاد‌های استراتژیک محروم است، اما همواره درگیر و فعال باقی مانده است.

مهدی آهویی (۲۰۲۱) در مقاله «پیامدهای تنهایی راهبردی برای ژئوپلیتیک ایران: اجتناب‌ناپذیر یا ساختگی؟» با رویکرد تلفیقی از سازه‌نگاری و ژئوپلیتیک، تنهایی استراتژیک ایران را به مداخلات تاریخی قدرت‌های بزرگ در این کشور مرتبط می‌داند.

او معتقد است که این مداخلات و جنگ‌ها موجب شده‌اند تا ایران احساس آسیب‌پذیری و تنهایی را تجربه کند، هرچند که این وضعیت به‌طور عمده نتیجه ساختار اجتماعی و تاریخی است نه واقعیت‌های جغرافیایی.

توماس ژونو و سام رضوی (۲۰۱۷) در کتاب سیاست خارجی ایران از ۲۰۰۱: تنها در جهان با بررسی عوامل تأثیرگذار بر سیاست خارجی ایران از جمله قدرت، فرهنگ استراتژیک و ایدئولوژی؛ به تحلیل روابط ایران با بازیگران اصلی جهانی می‌پردازند. نویسندگان استدلال می‌کنند که ایران به‌رغم تلاش‌هایش برای تعامل با قدرت‌های جهانی مانند چین، روسیه، آمریکا و همچنین گروه‌های غیردولتی همچون حزب‌الله در نهایت به‌طور مداوم با وضعیت «تنهایی استراتژیک» روبه‌رو است. این تنهایی در سیاست خارجی ایران به‌ویژه در برابر فشارهای جهانی و تحریم‌ها، به یک ویژگی دائمی تبدیل شده است.

بررسی این آثار و منابع مشابه دیگر نشان می‌دهد که پژوهش مستقلی که با دیدی جامع‌تر و در عین مبتنی بر نگرشی نظری باشد در حیطه بررسی موانع همکاری استراتژیک ایران با انجام نرسیده است. در تحقیقات داخلی و بین‌المللی غالباً به روابط ایران با کشورهای خاص و موردی نظیر چین و روسیه پرداخته شده و کمتر به تجزیه و تحلیل همه‌جانبه موانع و چالش‌های کلی همکاری استراتژیک ایران با سایر قدرت‌ها توجه شده است. پژوهش‌های موجود در این زمینه، علی‌رغم آن که بر روابط خاص میان ایران و برخی از کشورها تمرکز دارند، به‌ندرت به‌صورت نظام‌مند و عمیق به تحلیل علل و موانع ساختاری همکاری استراتژیک ایران در سطح جهانی پرداخته‌اند. بسیاری از این منابع مبتنی بر داده‌های توصیفی هستند و به مستندسازی پدیده‌ها بیش از تحلیل و تبیین اهمیت می‌دهند. از این‌رو هیچ تصویری علی‌ویژه‌ای را ارائه نمی‌دهند. علاوه بر این اکثر این منابع به‌طور ضمنی یا صریح به روش‌شناسی جداگانه و تخصصی متکی نیستند. این امر حاکی از وجود یک شکاف جدی در ادبیات پژوهشی در این حوزه است. این نقصان در پژوهش‌ها، نه‌تنها محدود به منابع فارسی‌زبان است بلکه در ادبیات پژوهشی لاتین نیز مشهود است. از این‌رو این مقاله، در مرتبه نخست همکاری استراتژیک در سیاست خارجی ایران را نه به‌عنوان مفروض بلکه در قالبی مسئله محور می‌بیند و دوم اینکه از چهارچوبی نظری کلان با هدف ریشه‌یابی عمیق‌تر و قابل تعمیم استفاده می‌کند تا در پرتو عوامل و ریشه‌ها به شکلی بنیادی‌تر استنتاج شود.

۲. چهارچوب نظری: همکاری در چهارچوب اتحادها

این پژوهش به دنبال فهم نظام‌مند موانع همکاری استراتژیک ایران با سایر کشورها از منظر رویکرد همکاری در چهارچوب اتحادهاست. عمده ادبیات نظری آن، حول چهار رویکرد نظری واقع‌گرای، لیبرالیسم، سازه‌گرایی و انتقادی مطرح می‌شود. هر رویکرد برداشت و بُعد متفاوتی از شکل‌گیری اتحاد و همکاری ارائه می‌کنند که متناقض نیستند بلکه مکمل یکدیگر هستند. نگرش رویکرد رئالیستی به اتحاد نگرشی ایستا، دولت‌محور و منفعت‌محور است. جوهره نگرش رئالیست‌ها به نحوه شکل‌گیری اتحادها را در بهترین وجه می‌توان در کتاب «ریشه اتحادها»^۱ اثر استیون والت جست‌وجو کرد. والت در کتاب مذکور استدلال می‌کند که اتحادها اساساً مبتنی بر توازن و اقداماتی است که از سوی دولت‌ها در پاسخ به افزایش تهدید یک یا چند دولت انجام می‌شود (Walt, 1987, p. 19). از منظر رئالیست‌ها اتحادها قراردادهایی موقت هستند (Morrow, 1991). که دولت‌ها از آن برای دستیابی به یک هدف عمدتاً نظامی-امنیتی استفاده می‌کنند. پس از رسیدن دولت‌ها به هدف، اتحاد از هم فرومی‌پاشد. افزون بر والت، سایر نظریه‌پردازان شهیر رئالیستی نیز از زاویه مشابه اما با متغیر متفاوت به این موضوع نگرسته‌اند. والتز همکاری در چهارچوب اتحادها را در قالب موازنه قوای برآمده نظم آنارشیک دیده که کشورهای دارای نیازهای امنیتی مشترک را به سوی همکاری سوق می‌دهد (Waltz, 2008). جان مرشایمر، همکاری در قالب اتحادها را کاملاً قدرت‌محور تفسیر کرده و بر این نظر است که همکاری برای افزایش قدرت انجام می‌شود (Mearsheimer, 2001) و در نهایت شوئر در چهارچوب رویکرد موازنه منافع، بر همکاری برای اتحاد را ناشی از همکاری کشورهای تجدیدنظرطلب برای تغییر نظم معرفی می‌کند (Schweller, 1994, p. 105). درحالی‌که از منظر لیبرال‌ها، دولت‌ها براساس این تصور که این اتحادها بهتر از اقدام یک‌جانبه در خدمت منافع ملی است، تصمیم به تشکیل اتحاد می‌گیرند و این اتحاد تا زمانی که برای همه اعضای اتحاد به‌ویژه از منظر اقتصادی سودمند باشد، ادامه دارد. از نظر لیبرال‌ها صرف اشتراک منافع منجر به شکل‌گیری اتحاد نمی‌شود بلکه این متغیر تحت تأثیر متغیر دیگری تحت عنوان «ایدئولوژی» است و ترکیب این دو زمینه‌ساز شکل‌گیری اتحاد است. از آنجاکه لیبرال‌ها نقش علی برای ایدئولوژی در سیاست خارجی قائل هستند، بر این باورند ترجیحات دولت چه در عرصه داخلی و چه در عرصه خارجی در امتداد خطوط ایدئولوژیک شکل می‌گیرند.

از این رو در این رویکرد ریشه اتحاد را باید در ویژگی‌های متحدان بالقوه، به‌ویژه شباهت‌های ایدئولوژیک و اجتماعی - فرهنگی آنان جست‌وجو کرد.

سازهانگاران نیز همانند لیبرالیسم و رئالیست‌ها منافع ملی و تهدید مشترک را لازمه شکل‌گیری یک اتحاد می‌دانند؛ با این تفاوت که رئالیست‌ها و لیبرال‌ها منافع ملی را یک واقعیت عینی می‌دانند؛ درحالی‌که از منظر سازه‌انگاری منافع ملی و تهدید این منافع اموری بدیهی نیستند بلکه بر مبنای تعاملات اجتماعی ساخته می‌شوند. فهم این‌که منافع چگونه شکل می‌گیرد درگرو فهم کیستی و چیستی کنشگران از خود و دیگران است (هادیان، ۱۳۸۲: ۹۱۹) که این امر خود متأثر از هویت کنشگران است؛ دولت‌هایی با هویت مشترک درک مشابهی از منافع و تهدیدات دارند. به باور سازه‌انگاران همین درک مشابه معیار سنجش یک دولت برای شکل‌گیری یک اتحاد است (Wendt, 1999).

نظریه انتقادی معتقد است که اتحادها ممکن است نتیجه تداوم نظام‌های قدرت باشند که نابرابری‌ها و ناعدالتی‌ها را تقویت کرده و بر روابط بین‌المللی تأثیر گذاشته باشند. انتقادی‌ها اعتقاد دارند که بسیاری از اتحادها بر پایه سیطره منافع اقتصادی شکل گرفته و این امر می‌تواند به تشویق تجاوز به حقوق بشر، بهره‌برداری اقتصادی ناعادلانه و تضعیف کشورهای ضعیف‌تر منجر شود (Cox, 1981, pp.128-133). از این رو رویکرد انتقادی با بررسی ساختار اجتماعی و اقتصادی که دولت در آن عمل می‌کند و بررسی روابط سیاسی، اقتصادی و اجتماعی درصدد ارائه فهم گسترده‌تری از مفهوم اتحاد است. تلاش برای رهایی از ساختارهای سلطه یکی از اهدافی است که از دید انتقادی‌ها می‌تواند به همکاری در چهارچوب اتحاد میان دولت‌ها منجر شود. وجود ساختارهای سلطه‌آمیز که ناشی از چیستی نظام لیبرال سرمایه‌داری است باعث شده است تا کشورها با روابطی مواجه شوند که مولد سلطه تعداد معدودی از کشورها بر تعداد زیادتری از کشورهای دیگر است. در نتیجه کشورهای تحت سلطه برای رهایی از این روابط از جمله روابط تولیدی می‌توانند در همکاری و اتحاد با یکدیگر در مسیر حذف سلطه اقدام کنند. در این رویکرد برای بررسی مفهوم اتحاد، نحوه شکل‌گیری اتحاد، تداوم و پایان آن نه تنها می‌بایست به بررسی حوزه‌های حکومت، روند و نحوه سیاست‌گذاری سیاست‌گذاران پرداخت بلکه می‌بایست به بافت جامعه و ذهنیت و عملکرد سیاست‌شوندگان نیز توجه کرد.

جدول ۱: تحلیل نظری دلایل آغاز و پایان اتحادها

علت شکل‌گیری اتحاد	علت پایان یافتن اتحاد	رویکرد نظری
تهدید مشترک	تغییر در توازن قدرت جهانی، تنش‌ها و رقابت کشورهای عضو برای تعادل قدرت	رنالیسم
مصالح ملی مشترک	تغییر در منافع ملی	
تجدیدنظرطلبی	ضد اتحاد حفظ وضع موجود	
اقتصاد مبتنی بر وابستگی متقابل	تغییر در سیاست‌های داخلی و گسست پیوندهای مبتنی بر وابستگی متقابل یکی از کشورهای عضو	لیبرالیسم
پایبندی به اصول حقوق بشر و دموکراسی	نقض حقوق بشر یا دموکراسی یکی از کشورهای عضو	
تشابهات ساختاری و هویتی	تغییر در نظام اقتصادی و اجتماعی یکی از کشورهای عضو و به تبع آن ایجاد تعارض‌های هویتی	سازمان‌نگاری
ارتباطات و تعاملات مشترک	مشکل تطابق منافع و اولویت‌ها	
باور به عدم وجود عدالت جهانی و لزوم تغییر ساختارها و تحقق عدالت	نقض اصول انتقادی یا عدم اعتماد به سیاست یکی از کشورهای عضو	انتقادی
رهایی بخشی	رفع نظام سلطه	

منبع: نگارندگان

با توجه به این‌که هر یک از نظریه‌های ذکر شده در بالا به‌تنهایی جامعیت لازم برای تبیین نحوه شکل‌گیری، تداوم و انحلال اتحاد را ندارند، از این‌رو به‌منظور اتخاذ یک الگوی مناسب در زمینه اتحاد؛ این پژوهش درصدد ارائه یک الگوی تحلیل تلفیقی از همکاری در چهارچوب اتحادهاست که از قدرت تبیین هر چهار جریان نظری رنالیسم، لیبرالیسم، سازمان‌نگاری و انتقادی در این زمینه بهره‌گیرد. بی‌شک با ارائه یک رویکرد تلفیقی می‌توان بینش‌های تحقیقاتی بهتری به دست آورد. چنین رویکردی نه‌تنها منعکس‌کننده انتخاب و خط‌مشی دولت‌هاست بلکه ارائه الگوهای بلندمدت مهمی از تحول سیاست در این زمینه را امکان‌پذیر می‌کند.

۳. ضرورت همکاری استراتژیک ایران

در عصر جهانی‌شدن که جهان در مرحله‌ای از تغییرات ژئوپلیتیک پیچیده قرار دارد، همکاری در قالب اتحادها به‌عنوان یک پدیده ضروری در سیاست جهانی معاصر به‌طور فزاینده‌ای اهمیت پیدا کرده است. جهانی‌شدن با پیچیدگی‌های فراوان و چالش‌های بین‌المللی که بر همکاری‌های بین‌کشورها وارد می‌آورد، در کنار پیوستگی تحولات اقتصادی، نظامی، فرهنگی و اطلاعاتی بیش‌ازپیش این ضرورت را دوچندان کرده است. ایران به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای و بازیگری مؤثر در نظام بین‌الملل، با توجه به چالش‌های درونی و فشارهای خارجی، نیازمند به حرکت به‌سوی همکاری در قالب اتحادهای استراتژیک با کشورهای مختلف است.

۳-۱. تقویت قدرت چانه‌زنی

قدرت چانه‌زنی در ادبیات مدیریت استراتژیک و روابط بین‌الملل، به‌عنوان توانایی یک بازیگر در تأثیرگذاری بر شرایط توافقات و تخصیص منابع تعریف می‌شود (Nash, 1950). در این زمینه، همکاری‌های استراتژیک به‌عنوان یکی از مؤثرترین ابزارهای افزایش قدرت چانه‌زنی شناخته می‌شوند، زیرا امکان ترکیب منابع، تجمیع نفوذ و مقابله مؤثرتر با فشارهای خارجی را فراهم می‌کنند. قدرت چانه‌زنی در عرصه بین‌الملل تابعی از دو عامل اساسی است: وزن اقتصادی و دسترسی به منابع کلیدی (Porter, 1985) و ظرفیت ائتلاف‌سازی و بهره‌گیری از هم‌افزایی استراتژیک (Sauermann, Schwaninger, Kittel, 2022) به‌بیان‌دیگر قدرت چانه‌زنی یک کشور در عرصه سیاست خارجی نه‌تنها به موقعیت استراتژیک و منابع آن کشور وابسته است؛ بلکه به‌طور روزافزون با همکاری‌های استراتژیک و هم‌افزایی منابع میان کشورهای مختلف گره‌خورده است. همکاری‌های استراتژیک به‌واسطه ایجاد پیوندهای چندجانبه در ابعاد اقتصادی، نظامی، سیاسی و فرهنگی و با تسهیم منابع، دانش و فناوری‌های نوین زمینه‌ساز افزایش قدرت نفوذ و اعتبار بین‌المللی کشورهای مشارکت‌کننده می‌شود که به‌تبع آن قدرت چانه‌زنی ارتقا می‌یابد. این هم‌افزایی‌های دیپلماتیک، با تسهیل فرایندهای مذاکرات بین‌المللی و تقویت جایگاه کشورهای شریک در چهارچوب تصمیم‌گیری‌های جهانی، سبب می‌شود که این کشورها نه‌تنها از موقعیت‌های سیاسی و اقتصادی مطلوب‌تری برخوردار شوند، بلکه قادر خواهند بود در مقابله با بحران‌ها و چالش‌های جهانی، واکنش‌های هماهنگ و اثرگذارتر از خود به نمایش بگذارند (Michalski, 2019; Ikenberry, 2010).

جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یک بازیگر منطقه‌ای در محیط پرتنش خاورمیانه با ویژگی‌های ژئوپلیتیک خاص و به‌دلیل تحریم‌ها، قطع ارتباطات اقتصادی با بسیاری از کشورهای غربی و تهدیدات منطقه‌ای با چالش‌های قابل‌توجهی در زمینه قدرت چانه‌زنی خود مواجه است. در چنین فضایی به‌ویژه در شرایطی که ایران فاقد یک شبکه گسترده از متحدان استراتژیک است، نبود ظرفیت چانه‌زنی بیش‌ازپیش بر سیاست خارجی ایران سایه افکننده و نفوذ آن را در معادلات منطقه‌ای و جهانی کاهش داده و در بسیاری از موارد مجبور به اتخاذ گزینه‌های محدود و گاه ریسک‌پذیر می‌شود که نه‌تنها نمی‌تواند موقعیت چانه‌زنی آن را تقویت کند، بلکه ممکن است در مواجهه با بحران‌های خارجی به آسیب‌پذیری بیشتر منتهی شود. کاهش مسئولیت‌های فراملی در سیاست خارجی، اهتمام در رفع تحریم‌ها با هدف توسعه شبکه‌های تجاری و جلب سرمایه خارجی و فناوری‌های نوین و اهتمام جدی در تقویت زیرساخت‌های مرتبط با شبکه‌های ترانزیتی و گذرگاهی جهانی و منطقه‌ای و تلاش برای ایجاد توازن سیاسی در روابط با شرق و غرب ملزوماتی هستند که می‌تواند به تقویت قدرت چانه‌زنی ایران کمک بیشتری کند.

۲-۳. توازن و بازنگری در ساختار قدرت

از مهم‌ترین ابعاد همکاری استراتژیک با کشورها، تحول در موقعیت‌های ساختاری اعضا در عرصه منطقه‌ای و جهانی از طریق تبادل منابع و اطلاعات است. از این منظر اعضا با اولویت قرار دادن زمان و بهره‌گیری از فضای عینی حاکم، از یک‌سو از همکاری استراتژیک به‌عنوان ابزاری برای بازسازی تدریجی قدرت و تقویت موقعیت خود در روابط قدرت جهانی بهره می‌گیرند و از سوی دیگر، به‌عنوان ابزاری در راستای تغییر و بازتعریف قواعد بازی در سطح بین‌المللی یا منطقه‌ای. این نوع همکاری‌ها برای کشورهایی مانند ایران که در حاشیه نظم بین‌الملل قرار داشته و در سطح جهانی با چالش‌ها و فشارهای مختلف مواجه‌اند، از منظر توازن‌بخشی به تهدیدات، افزایش عمق راهبردی و بازیابی نقش کنشگر فعال در ساختارهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، اهمیتی دوچندان دارد. در این وضعیت، ایران برای به چالش کشیدن و تعدیل این نظم جهانی و بهره‌برداری از موقعیت استراتژیک خود، نیازمند شکل‌دهی به ائتلاف‌های استراتژیک با کشورهای غیرغربی و همکاری با قدرت‌های نوظهور است. در چنین شرایطی ایران نه‌تنها در تلاش است، از همکاری‌های استراتژیک به‌عنوان یک ابزار محوری برای

بازتعریف جایگاه خود در ساختار جهانی استفاده کند، بلکه برای تغییر قواعد بازی در سیاست جهانی و ایجاد بستری جدید برای قدرت‌های غیرغربی تلاش می‌کند تا نقشی برابر در شکل‌دهی به نظم جهانی ایفا کنند. مهم‌ترین بازتاب این رویکرد را در حدود یک دهه اخیر می‌توان در ممارست جدی تهران برای عضویت در سازمان همکاری شانگهای و پیوستن به بریکس مشاهده کرد. این دو نهاد غیرغربی در یک دهه اخیر تلاش کرده‌اند تا هم از طریق گسترش کمی اعضا و هم اتخاذ سیاست‌های فراگیر گام‌های جدی در مسیر تعدیل نظم غربی و عادلانه کردن آن بردارند. ایجاد سازوکار مشترک امنیتی در شانگهای و اقدام جدی بریکس در راه‌اندازی پروژه «BRICS Pay» در این راستا قابل تفسیر است. هرچند این عضویت ایران از منظر سهیم شدن در نقد سازمانی نظم لیبرال غربی و همکاری با کشورهای عضو مفید به نظر می‌رسد اما باید در نظر داشت که سیاست‌گذاری نهادی بایستی با این رویکرد انجام شود که نخست این نهادها در آغاز کار قرار دارند و بسیاری از کشورهای عضو هنوز در چهارچوب نظم غربی در حال انتفاع هستند و دوم اینکه نهاد‌های نظم غربی گرچه با چالش و بعضاً بحران‌هایی مواجه هستند، اما همچنان تنها گزینه به شمار رفته و محل رجوع دولت‌ها هستند. از این‌رو سیاست‌گذاری در این حوزه بایستی مبتنی بر شناخت واقعیات و درک کارکردهایی واقعی این نهادها باشد.

۳-۳. مدیریت تهدیدات امنیتی مشترک

تهدیدات مدرن دارای سه ویژگی کلیدی فراملی، چندبعدی و پویایی هستند که همکاری استراتژیک را ضروری می‌سازند. به دلیل فراملی بودن و تأثیرات چندبعدی تهدیدات، رفع این تهدیدات نیازمند سیاست‌هایی هستند که نه بر مبنای رقابت، بلکه براساس همکاری‌های استراتژیک و تعاملات چندجانبه تدوین شوند. از این‌رو در این برهه مدیریت تهدیدات امنیتی مشترک به‌عنوان یک رویکرد کلیدی در سیاست خارجی، نیازمند طراحی و اجرای همکاری‌های استراتژیک میان بازیگران سیاست بین‌الملل به‌عنوان یک ضرورت مطرح می‌شود (Buzan & Waever, 2003, p.45).

ایران به‌عنوان کشوری که در منطقه‌ای راهبردی قرار گرفته است، با تهدیدات امنیتی متنوعی مواجه است که ماهیت آن‌ها به تبعیت تحول در نظم بین‌الملل، به‌ویژه در دهه‌های اخیر، به سمت تهدیدات فراملی و پیچیده تغییر کرده است. ماهیت این تهدیدات و تأثیرات آن‌ها بر امنیت ملی از یک‌سو و از سوی دیگر موقعیت ایران در خاورمیانه، به‌عنوان کانونی از رقابت‌های ژئوپلیتیک و همچنین محل تلاقی منافع

قدرت‌های جهانی، ضرورت تعاملات چندجانبه و دیپلماسی فعال را برای ایران دوچندان کرده است. در خاورمیانه که بستری برای رقابت‌های ژئوپلیتیکی و تضادهای ایدئولوژیک است؛ تروریسم یکی از اصلی‌ترین و بنیادی‌ترین تهدیدات فراملی است. این تهدید، در ذات خود پدیده‌ای است که به واسطه سیالیت و فراملی بودن، نمی‌توان آن را در چهارچوب‌های محدود امنیت ملی مهار کرد. گروه‌هایی مانند داعش و القاعده که با استفاده از خلأهای حکمرانی در کشورهای بحران‌زده‌ای نظیر عراق و سوریه ظهور کرده‌اند؛ نشان‌دهنده این واقعیت‌اند که تروریسم نه صرفاً یک تهدید نظامی، بلکه یک چالش چندبعدی است که امنیت، اقتصاد، فرهنگ و سیاست منطقه‌ای را به‌طور هم‌زمان تحت تأثیر قرار می‌دهد و در نتیجه ایران را وادار می‌کند تا رویکردهای سنتی امنیت ملی را بازبینی کرده و به‌سوی تعاملات چندجانبه و همکاری‌های استراتژیک حرکت کند. باین‌حال اشاره به این نکته نیز ضروری است که ایران در حداقل یک دهه گذشته تلاش کرده تا برای مقابله با تهدیدات مشترک تروریستی مانند آنچه در مورد داعش و گروه‌های مشابه در عراق و سوریه رخ داد وارد عمل شود و در این راستا نیز افزون بر همکاری لجستیک، همکاری‌های اطلاعاتی نیز با قدرت‌های بزرگ و منطقه‌ای انجام داد. باین‌حال تعاریف متفاوت از تهدیدهای مشترک به‌خصوص تروریسم و وجود اختلاف‌نظرهای جدی در نظم منطقه‌ای سبب شده است تا این همکاری‌ها چندان بلندمدت به نظر نرسد.

با درنظرگرفتن این ضرورت‌ها در شکل دادن به همکاری‌های استراتژیک و اتحادهای مستمر در سیاست خارجی شناخت موانع تحقق این همکاری‌ها در سیاست خارجی ایران می‌تواند از منظر تلاش برای رفع آن‌ها مؤثر و مفید باشد.

۴. سیاست خارجی ایران در چالش همکاری استراتژیک

با درک الزام‌های تحقق همکاری‌ها و اتحادهای استراتژیک در سیاست خارجی ایران مسئله اصلی این است که چرا در سیاست خارجی این کشور همواره تحقق این دسته از همکاری‌ها دشوار است. چهارچوب کلان‌نظریه‌های روابط بین‌الملل می‌تواند با استخراج این عوامل به تلاش سیاست‌گذارانه برای مرتفع کردن آن‌ها کمک کند.

۴-۱. فقدان تهدید مشترک

از منظر نظریاتی چون «موازنه قدرت»^۱ (Morgenthau, 1948)، امنیت مشترک-جمعی (Buzan, 1983)، موازنه تهدید (Walt, 1987)^۲، رئالیسم تهاجمی (Mearsheimer, 200) و «بازی‌ها»^۳ (Schelling, 1960)، «تهدید مشترک»^۴ به‌عنوان یک محرک اساسی در شکل‌گیری روابط استراتژیک بین کشورها شناخته می‌شود. از این رو در دنیای سیاست‌گذاری خارجی یکی از مهم‌ترین عوامل در شکل‌گیری همکاری‌های استراتژیک وجود تهدیدات مشترک است.

علی‌رغم این که برخی از مناطق جهان به‌واسطه تهدیدات مشترک به ائتلاف‌های امنیتی پایدار و همگرایانه دست یافته‌اند، این روند در خلیج فارس به‌عنوان منطقه‌ای پرتنش و ناپایدار همواره با رقابت‌های ژئوپلیتیک، تضاد منافع و بی‌اعتمادی‌های ژرف و بنیادین میان طرف‌های مختلف مواجه بوده است. در چنین فضایی یکی از اساسی‌ترین پرسش‌های مطرح‌شده در حوزه امنیت منطقه‌ای عدم امکان شکل‌گیری یک همکاری استراتژیک میان ایران و کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس است. در این زمینه پرسشی که پیش می‌آید؛ این است که چرا علی‌رغم آن که ایران و کشورهای عربی با تهدیدات امنیتی بعضاً مشترکی مواجه هستند، هیچ‌گونه تهدید مشترکی که بتواند به‌عنوان مبنای همکاری‌های استراتژیک عمل کند، شناسایی نمی‌شود؟ وجود تفاوت‌های اساسی در درک تهدیدات امنیتی، ماهیت تهدیدات و اولویت‌های استراتژیک محورهایی هستند که پاسخ به این پرسش را روشن می‌کنند. این تفاوت‌ها را می‌توان این‌گونه دسته‌بندی کرد:

تفاوت در درک تهدید: درک تهدید به‌عنوان یک مفهوم اجتماعی-سیاسی در سیاست امنیتی هر کشور متأثر از هویت، ساختارهای سیاسی، منافع ملی و ژئوپلیتیک آن کشور است. ایران، عمدتاً تهدیدات را به‌عنوان تهدیداتی وجودی-امنیتی و فرمانطقه‌ای درک می‌کند که عمدتاً از سوی قدرت‌های فرمانطقه‌ای نظیر ایالات متحده و اسرائیل مطرح می‌شود. از این رو استراتژی امنیتی ایران بر مبنای بازدارندگی، توسعه توان موشکی و تقویت توان نظامی و دفاع از منافع منطقه‌ای با بهره‌گیری از گروه‌های نیابتی در عراق، سوریه، لبنان و یمن متمرکز است. در مقابل کشورهای عربی حاشیه

1. Balance of Power
2. Balance of Threat
3. Games Theory
4. Common Threat

خلیج فارس، به‌ویژه عربستان سعودی، امارات و بحرین، تهدیدات را در قالب بی‌ثباتی اجتماعی (داخلی) و مداخلات مذهبی -فرقه‌ای منبعت از نفوذ منطقه‌ای ایران و تأثیرات فرقه‌ای و ایدئولوژیک این کشور تفسیر می‌کنند. از این منظر ایران نه تنها به‌عنوان یک بازیگر سیاسی، بلکه به‌عنوان یک بازیگر ایدئولوژیک نگریسته می‌شود که به دنبال تغییر موازنه فرقه‌ای در منطقه است. این کشورها معتقدند که ایران با حمایت از گروه‌های نیابتی مانند حوثی‌ها در یمن، حشدالشعبی در عراق و حزب‌الله در لبنان به دنبال گسترش نفوذ خود و تضعیف ساختارهای امنیتی و اجتماعی کشورهای منطقه است (Wilson Center, 2023). این راهبرد در نگاه دولت‌های عربی صرفاً یک رقابت منطقه‌ای صرف از جانب ایران نیست بلکه به‌مثابه تلاشی برای بازتعریف ساختارهای ژئوپلیتیک و نظم قدرت در خاورمیانه است.

ماهیت تهدیدات در منطقه: رویکرد ایران به تهدیدات از منظر ماهیت، ساختاری-کارکردی است؛ بدین معنا که در سیاست خارجی ایران اعم از اعلامی و اعلانی، امنیت و تهدید به‌عنوان مؤلفه‌ای وابسته به تغییر و تحول ساختار قدرت تفسیر می‌شود و به آن به‌عنوان پدیده‌ای منتج-متأثر از فعل و انفعالات بنیادین در ساختار توازن قدرت، قواعد بازی در عرصه بین‌المللی و دگرگونی در الگوی نظم منطقه‌ای و بین‌الملل نگریسته می‌شود. به‌بیان‌دیگر برای سیاست‌گذاران ایرانی، تهدید زمانی عینی و قابل درک می‌شود که روندهای ساختاری در نظام بین‌الملل و تغییرات ژئوپلیتیک در راستای منافع قدرت‌های بزرگ به‌ویژه غربی‌ها و ایالات‌متحده در حال تحولی عمده باشند. نتیجه آن که ایران به سمت اتخاذ سیاست‌ها و راهبردهای امنیتی سوق داده شود که بر مبنای ارزیابی‌های کلان و بلندمدت از تحولات جهانی و منطقه‌ای بنا شده‌اند.

سیاست‌گذاران کشورهای حوزه خلیج فارس برخلاف سیاست‌گذاران ایران، ماهیت تهدیدات را غالباً از منظر هنجاری-موضوعی تفسیر می‌کنند. نگرش هنجاری-موضوعی کشورهای خلیج فارس به ماهیت تهدیدات موجب شده است واکنش‌هایشان در برابر تهدیدات-به‌ویژه در زمینه نظامی و سیاسی-بیشتر واکنشی فوری و مقطعی باشد. از این منظر تهدیدات عمدتاً پیامد کنش، مواضع و اقدامات مقطعی و ملموس از سوی یک کشور یا گروهی از کشورهایی است که از لحاظ هویتی و ایدئولوژیک و رقابتی در تقابل با کشورهای خلیج فارس قرار می‌گیرند. مصداق بارز چنین نمودی از دیدگاه کشورهای خلیج فارس، ایران است، زیرا ایران هم از لحاظ ایدئولوژیک و هویتی و هم از لحاظ منطقه‌ای در تقابل با این کشورها قرار دارد. از این‌رو هر اقدام و کنشی

از سوی ایران برای این کشورها در دسته امنیتی و استراتژیک تعریف می‌شود. تفاوت نگرش و برداشت ایران با کشورهای خلیج فارس از ماهیت تهدیدات، موجب ایجاد شکاف‌هایی در فهم و تفسیر تهدیدات و تعاملات دیپلماتیک در روابط ایران با کشورهای حوزه خلیج فارس شده است.

تفاوت در اولویت‌بندی‌های امنیتی: در مورد ایران با توجه به سابقه تاریخی خود در مواجهه با مداخلات خارجی و به علت نوع درکی که این کشور از تهدید و ماهیت تهدید دارد؛ حوزه کلاسیک نظامی - اطلاعاتی اولویت بیشتری دارد؛ به گونه‌ای که این حوزه کاملاً از سایر حوزه‌ها متمایز است (صالح‌نیا و بختیاری، ۱۳۹۷). این کشور با توجه به شرایط ژئوپلیتیک و موقعیت استراتژیک خود و نیز بازتعریف‌های متعدد از هویت در راستای حفظ تمامیت ارضی؛ در تلاش است موقعیت خود را در منطقه با ایجاد یک هژمون امنیتی ارتقا دهد. سازمان‌دهی و حمایت از گروه‌های شبه‌نظامی و افزایش توان بازدارندگی در چهارچوب توسعه ساخت موشک و شبیه‌سازی و تبلیغات متعدد در این زمینه را تا حدی می‌توان به تلاش جمهوری اسلامی در راستای ایجاد شکل‌دهی و ایجاد یک هژمون امنیتی نسبت داد. در مقابل، کشورهای منطقه به علت منازعات فرقه‌ای، مقدم دانستن رقابت‌های منطقه‌ای ژئوپلیتیک-هویت‌ی و نیز پیوستگی ساختاری عمیق این موارد مذکور (مسائل) به اقتصاد (انرژی) و با توجه به نوع درکی که از تهدید دارند؛ اولویت امنیتی خود را حول محور خطی - چندبُعدی «امنیت انرژی»، «ثبات اجتماعی» و «انسجام داخلی» متمرکز کرده‌اند. از آنجا که حیات و ممت انسجام اجتماعی و ثبات اجتماعی این کشورها پیوستگی عمیقی با امنیت انرژی دارد؛ از این رو این کشورها عمدتاً اولویت امنیتی خود را امنیت انرژی ترسیم کرده‌اند و هرگونه حمله، انسداد در خطوط انتقال انرژی به‌ویژه تنگه هرمز و نیز پالایشگاه‌های نفتی را به‌منزله یک تهدید عینی دانسته و در صدد واکنش به آن هستند.

این تفاوت درک، ماهیت و اولویت‌های امنیتی موجب شده است که هیچ‌یک از این کشورها تمایلی به ایجاد اتحاد استراتژیک جامع علیه تهدیدات مشترک نداشته باشند. ذکر این نکته ضروری است که این تفاوت صرفاً مختص ایران با کشورهای منطقه نیست. بلکه ایران با قدرت‌های بزرگ چون چین، ایالات متحده آمریکا، روسیه نیز این تفاوت‌ها و تعارض‌ها را دارد. در نمونه چین، علی‌رغم این که ایران و چین در مخالفت با یک‌جانبه‌گرایی آمریکا هم‌نظرند؛ اما تفاوت در نگرش به ماهیت تهدیدات و منافع راهبردی آن‌ها مانع همکاری استراتژیک این دو کشور می‌شود. برای چین تهدیدات عمدتاً از منظر ژئوپلیتیک و اقتصادی ناشی از رقابت با ایالات متحده آمریکا نگریده

می‌شود. از این رو برخلاف ایران که تهدیدات را از منظر وجودی تفسیر و تحلیل می‌کند، تهدیدات از منظر چین بیشتر ماهیتی عملیاتی دارد (رحیمی و عیوضی، ۱۴۰۳: ۱۳؛ دلیرپور، کرانی و نصر اصفهانی، ۱۴۰۳). جنگ تجاری، کنترل منابع انرژی و مسائل دریای چین جنوبی از جمله تهدیدات اصلی برای این کشور هستند. از این رو اولویت امنیتی این کشور برخلاف ایران، عمدتاً اقتصادی است. روسیه نیز برخلاف ایران رویکردی عمل‌گرا به تهدید دارد و کمتر جنبه وجودی دارد. ماهیت تهدیدات از منظر این کشور، ژئوپلیتیک و عمدتاً مرتبط با رقابت با غرب (گسترش نفوذ ناتو و محاصره ژئوپلیتیکی محیط پیرامونی از سوی غرب) است (موسوی شهیدی و زارعی، ۱۴۰۳: ۷۱-۶۹).

۴-۲. فقدان وابستگی متقابل اقتصادی

براساس تحلیل‌های نظریه‌پردازانی نظیر کوهن و نای و مطالعات اولیه گوندر فرانک (Holsti, 1985)، کشورهایی که درگیر شبکه‌های گسترده اقتصادی و تجاری متقابل هستند، به دلیل منافع بلندمدت از تقابل‌های سیاسی و ژئوپلیتیک پرهیز کرده و به سمت تقویت روابط پایدار سوق پیدا می‌یابند. به‌زعم این پژوهشگران، وابستگی متقابل اقتصادی موجب ایجاد پیوندهای استراتژیک در عرصه‌های امنیتی و دیپلماتیک می‌شود. در مقابل، فقدان این پیوندها می‌تواند موجب محرومیت کشورها از فرصت‌های تعاملات چندجانبه و آسیب‌پذیری در برابر فشارهای اقتصادی و سیاسی شود.

اقتصاد ایران در ساختار خود با چالش‌های ساختاری و غیرساختاری پیچیده‌ای مواجه است که باعث شده این کشور به رویکردهایی متکی باشد که به لحاظ اقتصادی عمدتاً موقت و سطحی هستند، به‌گونه‌ای که توان ایجاد وابستگی متقابل اقتصادی و روابط استراتژیک پایدار با سایر کشورهای جهان را ندارد. این امر به‌ویژه در دوران تحریم‌ها و مواجهه با سیاست‌های اقتصادی جهانی بیشتر نمایان شده است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، سیاست‌های اقتصادی ایران بر مبنای اصولی نظیر خودکفایی و استقلال از نظام اقتصادی بین‌الملل شکل گرفت. این سیاست‌ها که در چهارچوب مفاهیمی همچون اقتصاد مقاومتی و مقابله با سلطه‌طلبی قدرت‌های بزرگ تبیین شده‌اند، عمدتاً بر کاهش وابستگی به واردات و تقویت تولید داخلی تمرکز داشته‌اند. هرچند این رویکرد در برخی حوزه‌ها از جمله صنایع دفاعی موفقیت‌هایی را به همراه داشته، اما در بلندمدت منجر به گسست اقتصادی ایران از زنجیره‌های ارزش جهانی و تضعیف جایگاه رقابت‌پذیری آن در بازارهای بین‌المللی شده است. براساس گزارش

سازمان جهانی تجارت، سهم ایران از تجارت جهانی در دو دهه گذشته همواره کمتر از ۰/۵ درصد بوده است. در مقابل، کشورهایی مانند ترکیه و امارات متحده عربی با حضور فعال در شبکه‌های جهانی تأمین، به ترتیب سهم‌هایی معادل ۱/۵ و ۲ درصد از تجارت جهانی را به خود اختصاص داده‌اند (WTO, 2020). این عدم حضور در زنجیره‌های تأمین و ارزش جهانی به کاهش چشمگیر توان ایران در جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی منجر شده است. داده‌های بانک جهانی نشان می‌دهند که میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران در سال ۲۰۱۹ به کمتر از یک میلیارد دلار رسیده است (World Bank, 2020). این فقدان پیوندهای اقتصادی متقابل، ایران را از مشارکت در پروژه‌های کلان زیرساختی و توسعه تعاملات راهبردی بلندمدت محروم ساخته است. این کاهش مبادلات که ناشی از تحریم‌های اقتصادی و نبود منافع اقتصادی مشترک بلندمدت بوده کشورها را از حفظ روابط پایدار با ایران منصرف کرده است. نبود وابستگی متقابل اقتصادی، توان ایران را در ایجاد توافقاتی راهبردی چندجانبه محدود کرده است، زیرا کشورهای دیگر انگیزه‌ای برای توسعه روابط استراتژیک با ایران ندارند. کشورهای نفت خیز دیگر مانند عربستان سعودی و امارات متحده عربی، با اجرای سیاست‌های متنوع‌سازی اقتصاد، توانسته‌اند از سرمایه‌گذاری‌های کلان خارجی بهره‌مند شوند و روابط استراتژیک خود را با دیگر کشورها تقویت کنند. به‌عنوان مثال، مشارکت امارات در پروژه‌های زیرساختی و فناوری به این کشور جایگاه ممتازی در میان شرکای تجاری و دیپلماتیک منطقه داده است؛ اما ایران به دلیل تمرکز بر اقتصاد نفت‌محور و نبود سرمایه‌گذاری در بخش‌های متنوع، نتوانسته است در چنین پروژه‌هایی مشارکت مؤثر داشته باشد. در نتیجه، می‌توان گفت یکی دیگر از پیامدهای فقدان وابستگی متقابل اقتصادی ایران با سایر کشورها، محدودیت جذب سرمایه‌گذاری خارجی و انتقال فناوری است. کشورهایی که در زنجیره‌های اقتصادی جهانی وارد می‌شوند و با کشورهای صنعتی و پیشرفته در ارتباط هستند، به‌طور مستمر از انتقال فناوری‌های نوین، منابع مالی و نوآوری‌های اقتصادی بهره‌مند می‌شوند. این امر نه تنها به رشد اقتصادی کشورها کمک می‌کند، بلکه آن‌ها را در موقعیت‌های استراتژیک برجسته‌تری قرار می‌دهد (Dreher, Sturm & Vreeland, 2009). در ایران، فقدان وابستگی متقابل اقتصادی، به‌ویژه به دلیل تحریم‌ها و سیاست‌های انزواگرایانه، باعث شده که از دستیابی به سرمایه‌گذاری‌های کلان و فناوری‌های پیشرفته محروم باشد. برای نمونه، پروژه‌هایی مانند «خط لوله صلح» که قرار بود گاز ایران را به هند و پاکستان منتقل کند، به دلیل تحریم‌ها و قطع ارتباطات اقتصادی با کشورهای غربی و حتی برخی

کشورهای همسایه، به نتیجه نرسید. همین مسئله ایران را از مشارکت در پروژه‌های کلان و استراتژیک جهانی دور کرده است.

عامل دیگر در کاهش توان راهبردی ایران، وابستگی ساختاری اقتصاد کشور به صادرات نفت و گاز است. این وابستگی که بیش از ۷۰ درصد از درآمدهای صادراتی کشور را تشکیل می‌دهد (World Bank, 2020)، اقتصاد ایران را در برابر نوسانات قیمت جهانی نفت و بحران‌های اقتصادی بین‌المللی به شدت آسیب‌پذیر کرده است. طبق آمارهای بین‌المللی، نفت همچنان ۳۰ تا ۴۰ درصد از تولید ناخالص داخلی ایران را تشکیل می‌دهد (OECD, 2020) و بخش عظیمی از درآمدهای دولت از طریق فروش نفت و گاز تأمین می‌شود. این امر نه تنها مانع از تقویت رقابت‌پذیری اقتصادی ایران شده بلکه ظرفیت‌های این کشور در توسعه روابط راهبردی و حضور مؤثر در زنجیره‌های جهانی را نیز به شدت محدود کرده است.

۴-۳. ابهام هویتی

سیاست خارجی ایران در امتداد شبکه‌ای پیچیده از مؤلفه‌های هنجاری-ارزشی، سازوکارهای ایدئولوژیک و منظومه‌های هویتی همواره درگیر تنش دیالکتیک میان عقلانیت راهبردی و رسالت‌گرایی فراملی بوده است. این تداخل ساختاری که از هم‌نشینی سه مؤلفه ناموزون مذکور نشئت گرفته است؛ نه تنها باعث تشدید عدم انسجام مفهومی در رویکردهای کلان دیپلماتیک شده بلکه منطبق تصمیم‌گیری سیاست خارجی ایران را در وضعیت «عدم قطعیت راهبردی» قرار داده است که در آن شاخص‌های هویتی، ایدئولوژیک و هنجاری به‌جای تبیین یک مسیر ثابت در چرخش‌های متوالی و جهت‌گیری‌های متناقض بازتعریف می‌شوند.

در حوزه هویتی، سیاست خارجی ایران در یک وضعیت چندوجهی و متضاد قرار دارد که به‌طور هم‌زمان مؤلفه‌های ملی‌گرایانه، الزامات تمدنی و تعهدات ایدئولوژیک فراملی را بازتولید می‌کند که این امر را می‌توان در چهارچوب تمایز میان هویت ذاتی و هویت رابطه‌ای مورد واکاوی قرار داد (Jepperson, Wendt & Katzenstein, 1996). هویت ذاتی ایران که به‌عنوان یک بستر هنجاری ثابت از عناصر تمدنی، تاریخی و ایدئولوژیک در نظر گرفته می‌شود در پی حفظ استقلال و بازتولید خودمختاری ملی در مواجهه با فشارهای بین‌المللی است. این هویت که بر بنیاد میراث فرهنگی-تمدنی و گفتمان مقاومت شکل گرفته است، سیاست خارجی ایران را در قالب یک کنشگر واگرای

ساختاری و متکی بر اصول انزواگرایانه به تصویر می‌کشد. در مقابل هویت رابطه‌ای ایران، متأثر از نحوه تعامل آن با سایر بازیگران منطقه‌ای و جهانی در فرایندهای سیال بازتعریف می‌شود. این هویت که در واکنش به تهدیدات خارجی، فشارهای دیپلماتیک و پویایی‌های نظام بین‌الملل دستخوش تغییرات پیوسته می‌شود، سیاست خارجی ایران را به ساحت کنشی - واکنشی و غیرپایدار سوق داده است. این دوگانگی هویتی موجب ایجاد تضاد در رفتارهای دیپلماتیک ایران شده و امکان تدوین یک سیاست خارجی منسجم و استراتژیک را تضعیف کرده است. این وضعیت نه تنها باعث تزلزل در تثبیت جایگاه ایران در معادلات بین‌المللی شده بلکه منجر به شکل‌گیری یک وضعیت «هویت ناپایدار» شده است که در آن ایران میان دوگانگی‌های بازتعریف مستمر خود به‌عنوان یک کنشگر مستقل منطقه‌ای و یک رهبر ایدئولوژیک فراملی، سرگردان باقی‌مانده است. این سرگردانی پیامدهای مستقیم و غیرمستقیمی بر سیاست‌های همکاری استراتژیک ایران داشته و باعث شده است که بسیاری از کشورها ایران را به‌عنوان کنشگری در نظر بگیرند که نه تنها قادر به ایجاد ائتلاف‌های پایدار نیست بلکه در فرایند اتخاذ دیپلماسی چندجانبه نیز دچار شکاف‌های بنیادین در تنظیم روابط خود با سایر بازیگران است.

از آنجاکه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از منظر نظریه‌های روابط بین‌الملل، به‌ویژه سازه‌انگاری واجد ابعاد معناسازانه و هنجاری است که درک آن نیازمند توجه به تعاملات میان ساختار و هویت است (Wendt, 1999: 245) می‌توان ناکامی ایران در ایجاد همکاری استراتژیک از بعد هویتی را علاوه بر علل داخلی به محیط پیرامونی ایران و رقابت منطقه‌ای حاکم بر آن نیز تسری داد. از این منظر در فضای ژئوپلیتیک پیچیده خاورمیانه هویت ایران به‌منابه متغیری دگرگون‌شونده همواره در معرض بازتعریف از سوی قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی بوده که این امر منبعت از این اصل نظری است که هویت‌ها تحت تأثیر تراکم اجتماعی تراکنش‌ها و ارتباطات و همچنین روابط وابستگی قدرت بین بازیگران قرار می‌گیرند. هرچه تراکم اجتماعی و وابستگی بازیگران بیشتر باشد، هویت بازیگران بیشتر در آن رابطه محصور می‌شود و تحت تأثیر قرار می‌گیرد (Tajfel and Turner, 1979). تراکم اجتماعی و وابستگی‌های قدرت در منطقه خلیج فارس و خاورمیانه به‌شدت بالا است. این امر بدین علت است که این منطقه به‌دلیل موقعیت ژئوپلیتیک، منابع طبیعی غنی و تنوع فرهنگی و مذهبی، عرصه‌ای برای رقابت‌های منطقه‌ای و جهانی است (Gause, 2009). از این‌رو هویت‌های بازیگران منطقه‌ای به‌شدت تحت تأثیر این تراکم اجتماعی و روابط قدرت قرار دارند.

وابستگی‌های قدرت در این منطقه به‌گونه‌ای است که کشورهای مختلف در تلاش برای کسب نفوذ و تسلط در امور منطقه‌ای هستند. این وابستگی‌ها نه‌تنها براساس روابط قدرت‌های جهانی مانند ایالات‌متحده، روسیه و چین، بلکه به‌ویژه در روابط میان کشورهای منطقه‌ای نظیر ایران، عربستان سعودی، ترکیه، اسرائیل و دیگر بازیگران مهم شکل می‌گیرند. در چنین فضایی، هویت ایران در منطقه خلیج فارس و خاورمیانه با تأکید بر رقابت‌های منطقه‌ای و ایدئولوژیک شکل می‌گیرد. این رقابت‌ها و تفاوت‌های ایدئولوژیک به‌ویژه در سطح رسانه‌ای و سیاسی به علت هویت فرهنگ و مذهبی متفاوت ایران (شیعه) با کشورهای منطقه موجب شکل‌گیری یک هویت منفی برای ایران در عرصه منطقه‌ای شده است. این هویت منفی که عمدتاً در قالب «دشمن» یا «تهدید» برای ثبات و نظم منطقه‌ای بازنمایی می‌شود، سبب انزوا و ناکامی ایران در ایجاد همکاری استراتژیک با کشورهای دیگر شده است.

۴-۴. تلقی نظم بین‌المللی به‌مثابه بازتولید سلطه

نظم بین‌الملل، به‌منزله شاکله‌ای متکثر از هنجارها، قواعد و نهادهای حاکم بر کنش‌های دولت‌ها و سایر کنشگران فراملی، بستری است که در آن همکاری‌های استراتژیک به‌مثابه تعاملاتی معطوف به اهداف راهبردی شکل می‌گیرند. این نظم، درحالی‌که امکان بازتولید ثبات و هم‌زیستی میان قدرت‌های متعارض را فراهم می‌آورد، خود وابسته به تداوم و گسترش همکاری‌هایی است که در چهارچوب آن به وقوع می‌پیوندد. از همین‌رو، رابطه میان نظم بین‌الملل و همکاری استراتژیک را می‌توان به‌مثابه رابطه‌ای دوسویه، متداخل و دیالکتیک تلقی کرد که در آن هر یک، هم شرط امکان دیگری و هم محصول آن است. تقابل یک کشور با نظم بین‌الملل، خواه به‌صورت کنشی آگاهانه در قالب مقاومت ساختاری و خواه به‌صورت ناآگاهانه در قالب سیاست‌های اعلام وجود (پرسیژ) عموماً منجر به تعمیق بحران‌های ساختاری و افزایش انسداد در تعاملات راهبردی آن کشور می‌شود. جمهوری اسلامی مصداق بارز اتخاذ چنین سیاستی است.

رویکرد تقابلی جمهوری اسلامی ایران نسبت به نظم بین‌المللی مستقر (کنونی) که به‌عنوان بخشی از میراث انقلاب اسلامی، بر سیاست خارجی ایران سایه افکنده است، ریشه در اصول ایدئولوژیک انقلاب اسلامی و نقد فلسفی به ساختارهای ناعادلانه جهانی دارد. هستی‌شناسی نظم بین‌المللی از دیدگاه ایران بر سه محور اصلی استوار است: «مقاومت در برابر سلطه‌پذیری»، «حمایت از مستضعفین» و «استقلال‌طلبی»؛ که نمود

عینی این سه مؤلفه در سیاست خارجی ایران در گفتمان «نه شرقی، نه غربی» متبلور شده است. ذکر این نکته ضروری است اولویت این مؤلفه‌ها در طول زمان ثابت نبوده و به‌طور قابل توجهی متأثر از ماهیت دولت‌ها، شرایط داخلی و بین‌المللی است (حاتم‌زاده و منتی، ۱۳۹۶) که این امر خود نشان‌دهنده تعامل پیچیده میان این مؤلفه‌ها در روند تحولات تاریخی است. گفتمان «نه شرقی، نه غربی» معرف جمهوری اسلامی در عرصه بین‌الملل به‌مثابه بازیگری است که نه‌تنها پذیرای نظم مستقر نیست، بلکه در تلاش است تا بدیلی برای آن ارائه کند. از این منظر این کشور به‌عنوان یک کنشگر تجدیدنظرطلب مطرح می‌شود؛ کنشگری که نظم بین‌المللی موجود را به‌عنوان ساختاری سلطه‌گرانه تحلیل می‌کند که توسط قدرت‌های بزرگ برای حفظ منافع خود طراحی و تثبیت شده است.

جمهوری اسلامی ایران به‌دلیل تعارضات هویتی با نظم بین‌المللی از یک‌سو با محدودیت‌های ساختاری منبعت از سلطه دولت‌های ترسیم‌کننده نظم بین‌الملل در رأس آن ایالات متحده آمریکا از جمله تحریم‌های اقتصادی، فشارهای دیپلماتیک و حضور نظامی گسترده این کشورها در منطقه مواجه است و از سویی دیگر در ایجاد همکاری‌های استراتژیک پایدار با چالش‌های جدی مواجه است. از این منظر این اقدامات، بخشی از راهبرد سلطه‌گرانه نظم هژمونیک است که از طریق نهادهای بین‌المللی، رسانه‌های جمعی و نظام‌های آموزشی تقویت می‌شود و همکاری‌های استراتژیک را در مسیری هدایت می‌کنند که منافع قدرت‌های مسلط را حفظ کرده و توانایی کشورهای مستقل را برای تعریف و اجرای سیاست‌های متناسب با نیازهای خود را می‌کاهد. از این‌رو می‌توان گفت مخالفت جمهوری اسلامی ایران با نظم بین‌المللی و فقدان درک مشترک از اصول این نظم، ظرفیت این کشور را برای ایجاد و حفظ همکاری‌های استراتژیک به‌شدت محدود کرده است. این مخالفت ضمن تشدید انزوای ایران در نظام بین‌المللی، روابط آن را با قدرت‌های بزرگ و کشورهای منطقه پیچیده کرده و به‌جای ائتلاف‌های استراتژیک، این کشور را به سمت روابط موقت و تاکتیکی سوق داده است.

کشورهای عربی حوزه خلیج فارس که هویت سیاسی خود را براساس تعامل با نظم بین‌المللی متعادل‌سازی کرده‌اند، ایران را به‌عنوان تهدیدی برای ثبات منطقه‌ای تلقی می‌کنند. در مقابل، ایران نیز این کشورها را به‌عنوان بخشی از ساختار سلطه‌گر نظم بین‌المللی می‌بیند و تعاملات کشورهای حوزه خلیج فارس به‌ویژه عربستان سعودی با ایالات متحده به‌عنوان قدرت مسلط را به‌عنوان نمادی از وابستگی به نظم سلطه‌گر

تفسیر می‌کند. این تعارض هویتی موجب شده فضای همکاری‌های استراتژیک میان ایران و این کشورها به‌ویژه در مسائل امنیتی و ایدئولوژیک متشنج شود. این موضع، ایران را نیز از کشورهای غربی و حتی از برخی کشورهای مخالف نظم موجود هم چون چین و روسیه جدا کرده و در موقعیت انزوا قرار داده است. هرچند ایران با کشورهایی مانند روسیه و چین تعاملاتی دارد؛ اما این روابط بیشتر بر مبنای منافع موقت و تاکتیکی است تا استراتژیک. این کشورها به‌رغم انتقاد به نظم بین‌المللی به این نظم وابسته‌اند و از پذیرش هزینه‌های ناشی از همراهی کامل با ایران اجتناب می‌کنند. هرچند ایران تلاش کرده است با کشورهایی مانند چین و روسیه روابط استراتژیک برقرار کند؛ اما این روابط به‌دلیل تفاوت‌های اساسی در منافع ملی و ایدئولوژی، همواره با پیچیدگی‌هایی همراه بوده است. چین با وجود توافق‌نامه‌های متعدد با ایران، ترجیح داده است تعاملات خود را محدود به حوزه‌های اقتصادی کرده و از ورود به حوزه‌های سیاسی یا امنیتی با ایران خودداری کند. از این‌رو می‌توان گفت این توافق‌نامه‌ها فاقد عمق سیاسی و امنیتی است؛ هرچند از سوی ایران به‌عنوان گامی برای تقویت همکاری‌های بلندمدت در جهت تعمیق روابط معرفی شده است؛ اما بیشتر بازتاب‌دهنده رویکرد مصلحت‌گرایانه چین است که از فرصت‌های اقتصادی ایران در شرایط تحریم بهره‌برداری می‌کند. روسیه نیز در تعامل با ایران رویکردی تاکتیکی اتخاذ کرده است. این کشور به‌دلیل روابط گسترده خود با کشورهای عربی و اسرائیل، از تعهد کامل به منافع ایران در منطقه پرهیز کرده است. هرچند دو کشور در مسائلی مانند سوریه همکاری داشته‌اند، اما این همکاری‌ها بیشتر به‌دلیل منافع مشترک موقتی در منطقه بوده است. روسیه، به‌عنوان یک قدرت جهانی، همواره تلاش کرده است روابط خود با سایر کشورهای منطقه، از جمله اسرائیل و عربستان سعودی را متعادل نگه دارد؛ این سیاست متوازن، نشان‌دهنده اولویت منافع ملی روسیه بر تعهدات بلندمدت به ایران است.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با توجه به تحلیل‌های چندپارادایمی و بر مبنای نظریه‌های کلان روابط بین‌الملل به‌ویژه نظریه‌های رئالیسم، لیبرالیسم، سازه‌نگاری و نظریه انتقادی بر لزوم بازاندیشی در اصول بنیادین همکاری استراتژیک و چالش‌های تکوین آن در سطح بین‌الملل تأکید دارد. این پژوهش نشان داد که همکاری‌های استراتژیک در نظام

بین‌المللی، تنها از منظر عقلانیت و منافع عینی قابل تحلیل نیستند، بلکه به ساختارهای معنایی، هویتی و گفتمانی مرتبط نیز وابسته‌اند. از منظر نظریه واقع‌گرایی، فقدان تهدید مشترک به‌عنوان یک شرط اساسی برای شکل‌گیری اتحادهای استراتژیک به‌ویژه در روابط ایران با دیگر قدرت‌ها، مسئله‌ای بنیادی است. واقع‌گرایان تأکید دارند که تهدیدات مشترک موتور محرکه اتحادها و همگرایی‌های استراتژیک هستند. با این حال، ایران به‌دلیل سیاست خارجی مستقل و تجدیدنظرطلبانه‌اش و همچنین موقعیت ژئوپلیتیکی خاص خود قادر به هم‌افزایی تهدیدات امنیتی با دیگر کنشگران بین‌المللی و منطقه‌ای نیست. از این‌رو نبود یک تهدید مشترک، مانع عمده‌ای برای اتحادهای استراتژیک است.

از منظر لیبرالیسم، وابستگی متقابل اقتصادی می‌تواند بستر مناسبی برای همکاری‌های استراتژیک فراهم آورد. این وابستگی اقتصادی نه تنها به همکاری‌های تجاری می‌انجامد، بلکه می‌تواند موجب تقویت پیوندهای سیاسی و امنیتی بین کشورها شود. اقتصاد هیدروکربنی و تحریمی نه تنها انگیزه‌های مادی برای همکاری را کاهش می‌دهد؛ بلکه به‌طور قابل توجهی بسترهای همگرایی سیاسی را نیز تضعیف می‌کند. در چهارچوب نظریه سازه‌انگاری، هویت‌ها و هنجارهای متفاوت و گاه متضاد ایران با سایر کشورها به‌عنوان مانعی اساسی برای همکاری‌های استراتژیک شناسایی می‌شود. ایران با تأکید بر هویت انقلابی خود، دچار تضادهای هویتی با دیگر کشورها به‌ویژه قدرت‌های غربی و برخی کشورهای منطقه‌ای است. این تضاد هویتی به‌طور مستقیم بر اعتماد و همکاری‌های راهبردی تأثیر می‌گذارد و امکان همگرایی پایدار را به‌شدت محدود می‌کند. در نهایت از منظر رویکردهای انتقادی، مخالفت ایران با نظم بین‌المللی موجود به‌عنوان یک مانع هنجاری و ایدئولوژیک برای همکاری‌های استراتژیک مطرح می‌شود. ایران به‌عنوان یک کنشگر تجدیدنظرطلب مشروعیت خود را براساس گفتمان مخالفت با سلطه‌گری غرب و حمایت از جنبش‌های مقاومت در منطقه بنا نهاده است. این رویکرد انتقادی نه تنها ایران را از همگرایی با قدرت‌های بزرگ باز می‌دارد؛ بلکه موجب تقویت شکاف‌های ایدئولوژیک و هنجاری نیز می‌شود که در نهایت منجر به تضعیف توان ایران در ایجاد اتحادهای پایدار می‌شود.

براساس یافته‌های این پژوهش، برای تسهیل و تسریع فرایندهای همکاری‌های استراتژیک ایران، لازم است مجموعه‌ای از راهکارهای ساختاری، اقتصادی، هویتی و سیاسی در دستور کار قرار گیرد:

نخست، ایران باید به بازتعریف و بازنگری اساسی در مفاهیم امنیتی خود پرداخته و تهدیدات را به گونه‌ای بازتعریف کند که بتواند در قالب‌های مشترک با کشورهای دیگر، به‌ویژه در سطح منطقه‌ای و جهانی همکاری‌های استراتژیک را گسترش دهد. این بازنگری می‌بایست تهدیدات نظامی، اقتصادی، زیست‌محیطی و سایبری را دربر گیرد و به‌عنوان یک چهارچوب مشترک برای همکاری‌های استراتژیک با دیگر کشورها مورد توجه قرار گیرد؛

دوم، ایران باید بر تقویت روابط اقتصادی خود با کشورهای مختلف، به‌ویژه در زمینه‌هایی غیر از نفت و انرژی متمرکز شود. این تلاش‌ها می‌تواند از طریق تنوع در مبادی تجاری و توسعه ظرفیت‌های تولیدی و صنعتی در داخل کشور صورت گیرد. این اقدام، نه تنها وابستگی اقتصادی ایران را با کشورهای مختلف تقویت می‌کند؛ بلکه بسترهای همکاری‌های سیاسی و امنیتی را نیز در سطح جهانی تسهیل می‌کند؛

سوم، در سطح هویتی، ایران باید بر تقویت قدرت نرم خود و ترویج روایات متوازن و منصفانه از هویت فرهنگی و تمدنی خود در عرصه جهانی تأکید داشته باشد. این اقدام با کاهش تضادهای هویتی و فرهنگی می‌تواند به ایجاد اعتماد متقابل و همگرایی‌های پایدار در عرصه‌های مختلف کمک کند؛

چهارم، طراحی و اجرای استراتژی‌های دیپلماتیک چندلایه و جامع به گونه‌ای که قادر به پاسخگویی به نیازهای امنیتی، اقتصادی و سیاسی در سطوح مختلف باشد؛ یکی از مهم‌ترین اقدامات برای تسهیل همکاری‌های استراتژیک ایران با دیگر کشورهاست. این استراتژی‌ها باید بر پایه ایجاد توافقات مشترک و سازگار با منافع متقابل حتی با کشورهای دارای هویت‌ها و اهداف متفاوت، طراحی و اجرا شوند.

فهرست منابع

- حاتم‌زاده، عزیزالله؛ منتی، ایوب (۱۳۹۶). *رنال‌بسم انتقادی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*. فصلنامه سیاست خارجی، ۳۱(۴)، ۴۰-۵.
- دلیرپور، پرویز؛ کرانی، زهرا؛ نصر اصفهانی، محسن (۱۴۰۳). *چین، ایران و تحول ژئوپلیتیکی خاورمیانه*، مجله روابط خارجی، ۱۶(۲)، ۱۹۲-۱۷۱.
- رحیمی، مهدی؛ عیوضی، محمدرحیم (۱۴۰۳). *سناریوهای روابط ایران و چین در افق ۲۰۳۰*، مجله روابط خارجی، ۱۶(۴)، ۲۸-۱.
- ریسی‌نژاد، آرش (۱۴۰۲). *تنهایی استراتژیک تاریخی ایران و سیاست خارجی غیردولتی: از نفرین جغرافیا تا مخمصه ژئوپلیتیکی*، فصلنامه ژئوپلیتیک، ۱۹(۶۹)، ۲۶۹-۳۰۶.
- ظریف، محمدجواد؛ کریمی، ساسان (۱۴۰۲). *ایران و چالش شناختی در تنوع معنایی اتحاد راهبردی در روابط بین‌الملل*. مطالعه کشورها، ۱(۳)، ۴۵۵-۴۸۷.
- گل‌محمدی، ولی؛ کریمی، حمیدرضا (۱۴۰۱). *الزامات سیاست خارجی ایران در جهان پس‌اگرایی: از تنهایی راهبردی تا استقلال استراتژیک*. فصلنامه مطالعات راهبردی آمریکا، ۲(۱)، ۷۳-۹۸.
- صالح‌نیا، علی؛ بختیاری، حسین (۱۳۹۷). *اولویت‌بندی تهدیدات امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با روش تحلیل سلسله‌مراتبی*. مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۸(۱۷)، ۲۵۵-۲۷۷.
- موسوی شهیدی، سیدمهدی؛ زارعی، بهادر (۱۴۰۳). *ساخت ژئوپلیتیکی و روند پژوهی تاریخی ایران و روسیه*، مجله روابط خارجی، ۱۶(۳)، ۹۰-۶۱.
- هادیان، ناصر (۱۳۸۲). *سازهانگاری، از روابط بین‌الملل تا سیاست خارجی*. فصلنامه سیاست خارجی، ۱۷(۲)، ۹۱۵-۹۴۹.

References

- Ahouie, M. (2021). The implications of "strategic loneliness" for Iran's geopolitics: Inevitable or constructed? *World Sociopolitical Studies*, 5(3), 507-544.
- Badie, B. (2022, June). Les «alliances de bloc» sont mortes et l'Occident ne le comprend pas [The "bloc alliances" are dead and the West doesn't understand it]. Interview by S. Pommier. *Orient XXI*.
- Buzan, B. (1983). *People, states and fear: The national security problem in international relations*. Wheatsheaf Books.
- Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge University Press.
- Center for a New American Security (CNAS). (2021). Sanctions by the numbers: 2020 year in review. Retrieved from <https://www.cnas.org/publications/reports/sanctions-by-the-numbers-2020>
- Cox, R. W. (1981). Social forces, states, and world orders: Beyond international relations theory. In *Approaches to world order* (pp. 85-123). Cambridge University Press.
- Dalirpour, P., Karani, Z., Nasr Isfahani, M. (2024). China, Iran and the geopolitical transformation of the Middle East, *Journal of Foreign Relations*, 16(2), 171-192. [In Persian]
- Dreher, A., Sturm, J.-E., & Vreeland, J. R. (2009). Development aid and international politics: Does membership on the UN Security Council influence World Bank decisions? *Journal of Development Economics*, 88(1), 1–18. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2008.02.003>
- Sauermann, J., Schwaninger, M., & Kittel, B. (2022). Making and breaking coalitions: Strategic sophistication and prosociality in majority decisions, *European Journal of Political Economy*, 17(13)
- Gause, F. G. (2009). *The international relations of the Persian Gulf*. Cambridge University Press.
- Golmohammadi, V., Karimi, H. (2022). Iran's Foreign Policy Requirements in the Post-Western World; From Strategic Loneliness to Strategic Independence, *Journal of American Strategic Studies*, 2(1), 73-98. [In Persian]
- Hadian, N. (2003). Constructivism, from international relations to foreign policy, *Journal of Foreign Policy*, 17(2), 915-945. [In Persian].
- Hatamzadeh, A., Menatti, A. (2017). Critical Realism and the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, *Foreign Policy Quarterly*, 31(4), 5-40. [In Persian]
- Holsti, K. J. (1978). A new international politics? Diplomacy in complex interdependence. *International Organization*, 32(2), 513–530.
- Ikenberry, G. J. (2010). State power and the institutional bargain: America's ambivalent economic and security multilateralism. In *US hegemony and international organizations: The United States and multilateral institutions* (pp. 45-67). Oxford University Press.
- Iran Chamber Newsroom. (2021, October 19). Iran's share of global trade falls to 0.2%. Retrieved from <https://en.otaghiranonline.ir/news/33172>

- Jepperson, R. L., Wendt, A., & Katzenstein, P. J. (1996). Norms, identity, and culture in national security. In P. J. Katzenstein (Ed.), *The culture of national security: Norms and identity in world politics* (pp. 33–75). Columbia University Press.
- Juneau, T., Razavi, S. (2017). *Iranian Foreign Policy Since 2001: Alone in the World*, Routledge.
- Katzenstein, P. J. (Ed.). (1996). *The culture of national security: Norms and identity in world politics*. Columbia University Press.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*. W.W. Norton & Company.
- Mesbahi, M. (2011). Free and confined: Iran and the international system. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 5(2), 9-34.
- Michalski, A. (2019). Diplomacy in a changing world order: The role of strategic partnerships. *Swedish Institute of International Affairs*.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: The struggle for power and peace*. Alfred A. Knopf.
- Morrow, J. D. (1991). Alliances and asymmetry: An alternative to the capability aggregation model of alliances. *American Journal of Political Science*, 35(4), 904-933.
- Mousavi Shahidi, S., Zarei, B. (2024). Geopolitical construction and historical research of Iran-Russia relations, *Journal of Foreign Relations*, 16(3), 61-90. [In Persian]
- Nash, J. F. (1950). The bargaining problem. *Econometrica*, 18(2), 155-162.
- Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. Free Press.
- Rahimi, M., Eyvazi, M. (2024). Scenarios for Iran-China relations in the Horizon of 2030, *Journal of Foreign Relations*, 16(4), 1-28. [In Persian]
- Reisinejad, A. (2023). Iran's Strategic Loneliness and Non-State Foreign Policy: From Curse of Geography to Geopolitical Predicament, *Geopolitics Quarterly*, 19(69), 269-306. [In Persian]
- Salehnia, A., Bakhtiari, H. (2018). Prioritization of National Security Threats in the Islamic Republic of Iran through Analytical Hierarchy Process (AHP), *Journal of Strategic Studies of Public Policy*, 8(17), 255-277. [In Persian]
- Schelling, T. C. (1960). *The strategy of conflict*. Harvard University Press.
- Schweller, R. (1994). Bandwagoning for profit: Bringing the Revisionist State Back, *International Security*, 19(1)
- Tabatabai, A. (2019). Iran in the Middle East and the notion of strategic loneliness. *Italian Institute For International Political Studies*, Commentary.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–47). Brooks/Cole.
- Walt, S. M. (1987). *The origins of alliances*. Cornell University Press.
- Waltz, K. (1979). *Theory of international politics*. McGraw-Hill.

- Waltz, K. (2008) *Realism and International Politics*, New York: Routledge.
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge University Press.
- Wilson Center. (2023). Iran's Islamist proxies in the Middle East. Retrieved from [link not provided]
- World Bank. (2020). Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) – Iran, Islamic Rep. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD>
- World Bank. (2020). Turkey trade summary 2020. Retrieved from <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TUR/Year/2020/Summarytext>
- World Bank. (2020). United Arab Emirates trade statistics. Retrieved from <https://wits.worldbank.org/countryprofile/en/country/ARE/year/2020/summarytext>
- Zarif, M., Karimi, S. (2023). Iran and the cognitive challenge in various perceptions of strategic alliance in international relations, *Journal of Countries Studies*, 1(3), 455-487. [In Persian]

